չը կայ։ Այսպէս էլ միշտ շարունակվում է. հոգևոր հայրը քարոզ չէ կարդում, որովհետև ժամ եկող և լսող չը կայ, ժողովուրդը ժամ չէ գալիս, որովհետև քարոզող չը կայ։ Այժմ ո՞վ է արդար և ո՞վ մեղաւոր—վճռողն ես չեմ։ Եթէ եկեղեցի չեն գալիս, գոնէ չունեն էլ մի ընդհանուր ժողովատեղի, որտեղ մարդ կարողանար իր օրվայ տեսածը ու լսածը ընկերին կամ դրացուն յայտնել, որով կարելի էր և խօսակցութիւն բացվէր միմեանց մէջ և ազգային ու ընդհանուր մարդկային շահերի վրա։ Բայց մեր ժողովուրդը մի լաւ յատկութիւն ունի. մեր մարդիկը կարող են միմեանց վրա բամբասել, միմեանց ոտի տակ քանդել և իւրաքանչիւրը իրան ազգասէր ձևացնելով միւսին վատաբանել։ Եթէ մէկին յանձնված է մի ազգային գործ, նա աշխատում է մի այնպիսի միջոց գործ դնել, որ իր դէտ մերձաւորի և բարեկամի առաջ ազգասէր և գործունեայ երևայ, չը նայելով, որ նրա ընտրած միջոցը աւելի վնաս է ազգային շահերի քան օգուտ։ Օրինակի համար հեռու չեմ գնայ։

Յայտնի է արդէն, որ տեղոյս հայոց երկսեռ դպրոցները չունեն իրանց սեպհական ուսուցիչներ, և մինչև այսօր կառավարվել են պատահական ու կոմիսակի ուսուցիչներով։ Հոգաբարձուները, օգուտ քաղելով այդ հանգամանքից և նրանից, որ ուսուցիչները՝ հաւատալով սրանց խօսքին, թղթով չեն կապված հետերնին, այլ շարունակած են դասատւութիւնը, նախ գիտմամբ բոլոր տարեկան ռոճիկը բաժանած են ամսականների, հաշւելով տարին 12 ամիս, և յետոյ կտրած վերջի ամսականները, իբր թէ յօգուտ ուսումնարանի։ Էլ չեն մտածած, թէ դրանով ինչքան վիրաւորում են ուսուցիչներին և ինչ արգելք են դնում ապագայ ուսուցիչների առաջ իրանց ուսումնարաններում դասեր տալու։ Այս տարի հոգաբարձուաց չը յաջողեցաւ այդ սովորութիւնը շարունակել շնորհիւ մի անդամի և Ն. Ս. Թադէոս եպիսկոպոսի. վերջինս, մէկին համոզելով և միւսին սպառնալով, կարողացաւ, նաև իր գրպանից վճարելով, արգելք լինել այդ միջոցին. բայց իրան հետ թշնամացրեց հոգաբարձուներից մէկին, որի հետ կարելի է պիտի դատ շարունակէ, և երևում է, որ սրբազանը պիտի յաղթէ, հերքելով իր վրա սրած անտեղի զրպարտութիւնները. որովհետև նրա արդարութիւնը ակներև է և ժողովրդեան մեծամասնութիւնը համակրում է սրբազան հօրը։

Այժմ մեր տեղոյս հայոց երկսեռ դպրոցները մնացած են առանց ուսուցչի, որովհետև երեք ուսուցիչներից մէկը գնացած է իր հայրենիքը և էլ չէ յետ դառնալու, միւսը աշխատում է մի ուրիշ տեղ գտնել իր համար ծառայելու և երրորդն էլ քաղաքական դպրոցի ուսուցիչ լինելով, չէ կարող այնտեղ մշտական դասեր տալ, կամ կարելի է, զգուշանալով անցեալի իրան հետ վարվելու օրինակից, եկող ուսումնական տարին այնպիսի միջոցներ պիտի առաջարկէ հոգաբարձութեանը, որ վերջինս մերժէ։ Ուրեմն՝ ինչ պէտք է լինի եկող սեպտեմբերից մեր ուսումնարանների դրութիւնը՝ դա միայն հոգաբարձուացն է յայտնի։

Մի քանի խօսք ևս տեղոյս մահմետականների մասին։

Տեղոյս թուրք ազգաբնակութիւնը, եթէ ասեմ աշխարհակալ Չինկիզխանի և Լանկ-Թամուրի օրերից մինչև այսօր իր վայրենի և արիւնարբու բնաւորութիւնից մի կորեկի չափ թողած չէ, բոլորովին չեմ սխալվի։ Մի արիւնարբու կատաղի գազան, ինչքան էլ սաստիկ լինի նրա կատաղութիւնը, եթէ ենթարկվում է մարդու իշխանութեանը և նկատում նրա քաղցրութեամբ վարվելը իր հետ, դարձեալ մեղմանում է, թողնում է իր գոռոզ և գիշատիչ բնաւորութիւնը, եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ կիսով չափ։ Բայց մեր տեղոյս մահմետական տարրը, չը նայելով իր, համարեա թէ, մի ամբողջ դար ռուսաց օգոստափառ կայսրութեան օրէնքներով կառավարվելուն, դարձեալ իր արիւնասէր և սպանիչ բնաւորութիւնից մի մանանխոյ հատի չափ չէ կորցրած։ Եթէ մի չնչին պատճառով երկու թուրք միմեանց հետ կը վիճեն՝ իսկոյն մէկի սուրը կը շողայ և միւսի ատրճանակը կը ճայթի և երկուքը արիւնաշաղախ գետին կը գլորվեն. յետոյ թաղ թաղի վրա կը յարձակվի և այն ժամանակը աչքդ բարին տեսնէ. արիւնաշաղաղ զոհերը հաւի պէս գետնին կը թաւալվեն։ Թէ ոստիկանութիւնը և թէ քաղաքիս կառավարութիւնը անկարող կը լինեն այն ժամանակ նրանց խաղաղացնելու։ Շատերին յայտնի է արդէն տեղոյս 1866 թւականի կոտորածը, երբ երկու թուրք մի փողոցի վրա կռւեցան և թանասուն ու վեցի չափ մարդ սպանվեցան։ Այս երկու վերջին շաբաթներս էլ մի և նոյնը պատահեցաւ միայն փոքր ինչ մեղմ կերպով։ Անցեալ շաբաթը մի բաժակ թէյի վրա վիրաւորվեցան երեք թուրք, երկուսը դաշոյնով ոտներից, կռնից և կուրծքից և մէկն ուրագով գագաթից. ուրագը, խրվելով գլխի ոսկորի մէջը, մնացել էր և հազիւ ուրիշները հանել էին. սա այժմ մերձ ի մահ ընկած է։ Նրէկ առաւօտեան ժամը 11-ին ևս քաղաքիս թուրքաց մասի արևելեան երկու թաղերը յարձակվեցան միմեանց վրա դաշոյններով և ատրճանակներով. սպանվեցան երկու հոգի, մերձ ի մա՞հ է մէկը և ինչպէս կը պատմեն ականատեսները, 10—15 հոգի էլ թեթև վիրաւորված են։ Տեղոյս ոստիկանութիւնը, վրա հասնելով 8 կազակներով, անզօր գտնվեցաւ, և կռիւը հանդարտացրին նոյն իսկ թուրքերը։ Սորա պատճառը որոնում են սոդոմական մեղքի մէջ։

Ահա մահմետականութեան քաղցրահամ պտուղները։ Եթէ մի այսպիսի մարդասէր լուսաւորեալ թագաւորութեան ներքոյ, ինչպէս ռուսացն է, մահմետականները միմեանց հետ այսպէս են վարվում, ուրեմն ինչպէս կը լինի թշուառ Հայաստանի քրիստոնեաների վիճակը իսլամի շարիաթը պաշտող օսմանեան իշխանութեան տակ։ Թող այժմ Եւրոպայի քաղաքագէտները Բ. Դրան քաղաքականութիւնը շարիաթից դուրս որոնեն անսալով «Մշակի» անդադար իրաւացի ցուցումները։

Հայ-լուսաւորչական

ՆԱՄԱԿ ԻԳԴԻՐԻՑ

—

22 յուլիսի

Քանի որ ցուրտ ձմեռը, սովն ու քաղցածութիւնը վայրենի քրդերին կաշկանդել, կապել էր, նոքա առ երես շողոքորթելով միամիտ հայերին, պարզօրէն խոստովանելով իրանց անցեալ անգութ արարմունքները, աղաչում էին ներել և մի կտոր հաց տալ, որ այսպիսով ապրել կարողանան մինչև ձմեռը և թանգութիւնը անցնի։ Իսկ երբ հասան գարնանային առատ օրերը, նոքա մոռացան հայերի մարդասիրութիւնը, ու սկսեցին վերստին նրանց թալանել, կողոպտել, սպանել.... Այդ ապերախտ ազգը, կարծես, ստեղծված է միմիայն գազանութեան, անգթութեան և վերին աստիճանի բարբարոսութեան համար։ Նոքա այժմ արձակ համարձակ խումբեր կազմած, Հին-Բայազէդի, Ալաշկերտի կողմերում, որ ցերեկով զարկում, յափշտակում են հայերի ստացուածքը, և գիշերները անխնայ սպանում։ Նոյն կողմերից եկող հայերի պատմածին նայելով, երևում է որ նոյն իսկ Հին-Բայազէդում նստող փաշայի թելադրութեամբ քրդերը յայտնապէս գործում են այս տեսակ անգթութիւններ։ Այժմ այն կողմերում ապրելի հայ ժողովուրդը բոլորովին պաշարված դրութեան մէջ է, և մինչև անգամ գիւղից գիւղ գնալու յարաբերութիւնը իսպառ կտրված է քրդերի երկիւղից։ Այժմ վար ու ցանքերի ջրելու, քաղելու միջոցն է. անճար երկրագործը սիրտ չէ անում դուրս գնալ դաշտը, իր տարեկան ապրուստի հոգսը հոգալու....

Նոյն տեղի քրդերի կատաղի խումբերը այն աստիճանի համարձակութիւն ստացած են, որ յանդգնեցան և փորձ փորձեցին անցնել ռուսաց սահմանից դէպի մեր կողմերը, հարուստ աւար տանելու մտօք։ Բարեբաղդաբար մեր հայազգի քաջ Սամսոն-բէկը (պ. Րաֆֆիի հերոսներից մէկը), իր պահնորդ ձիաւորների խմբով, պատահելով նրանց սահմանագլխին Գայլոտոյ լճակի մօտ, և մի քանիսին տեղն ի տեղը սպանելով, միւսները հազիւ իրանց ազատելով փախան, գնացին.... Մեր գաւառի ժողովուրդը այժմ իր հանգստութեամբ պարտական է Սամսոն-բէկի քաջասրտութեանը և նրա աչալուրջ պաշտօնավարութեանը, որը այսպիսի դէպքերում, իր քաջ խմբով, արծուի արագութեամբ հասնում է, ուր որ մի գողութիւն կամ անկարգութիւն է լինում։ Այս պատճառով, Սամսոն-բէկը այժմ մեր ամենի սիրելին է և շատ գոհութեան արժանի։

Ցաւալին այն է, որ հայերի մէջ գտնվում են այնպիսիները, որ քրդերին պաշտպան են հանդիսանում. դրանցից մէկն է ս. Յովհաննու վանքի վանահայր և առաջնորդ Յովհաննէս վանահայրը, որը քրդերին մեր ազգի «փրկիչ-բարերար» կոչել չէ ամաչում։ Յիշեալ վարդապետը իր քրիվայ (կնքաւոր) քրդերի սպանվելու համար, որ կատարվեցաւ 77 թւի պատերազմի միջոցին, մինչև այսօր սուգի մէջ է, և երբ յիշում է նրանց մահը, արտասուքը աչքերում նզովում է հայերին, իբր թէ հայերը եղան պատճառ նոցա մահուան։ Այժմ նոյն վարդապետը, որ բաց աչքով տեսնում է իր՝ քրիւա քրդերի զաւակների գործ դրած բարբարոսութիւնները հայերի վրա, արդեօք ինչ է մտածում, արդեօք ցաւո՞ւմ է թէ ի ներքուստ ուրախանում է.... Հին-Բայազէդի, Ալաշկերտի հայերը ներկայումս մեծ տագնապի մէջ հեծեծում, հառաչում են։ Յովհաննէս վարդապետը նրանց հոգևոր առաջնորդն է, ինչու ժողովուրդը թող տուած հեռացել է Թօփրագ-Գալէի ամրոցը.... Թող գայ իր ժողովրդին քաջալերութիւն տայ, նրանց պաշտպանէ, եթէ զգում է, թէ ինքը նուիրական պաշտօնի կապված է։ Եւ թէ նա ճշմարիտ սրտով ու հոգւով հայ է, և ոչ թէ քուրդ, մի այսպիսի ժամանակ չի թողնի իր հօտը առանց հովուի, քրդերի բարբարոսութեան ներքոյ։

Իգդիրցի

ՆԱՄԱԿ ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷՏԻՑ

—

Յուլիսի 21-ին

«Մշակի» յօգուածները միշտ խոր տպաւորութիւն են գործում մեզ վրա։ Կարդալով՝ ձեր լրագրի մէջ, որ Խրիմեան հայրիկը դիտաւորութիւն ունի հիմնել Վանի մէջ մի ազգային հիւանդանոց, տեղիս մի եռանդոտ և համակրելի անձն, պ. Ղազար Ղազարեանց սկսեց նուիրատւութիւն ժողովել յօգուտ յիշեալ հիւանդանոցի և նրան աջողվեցաւ հանգանակել 76 ր. 50 կոպէկ, որ և նրա յանձնարարութեամբ ուղարկում եմ ձեզ։

Նուիրատուաց ցանկութիւնն է ձեր պատուական թերթում տեսնել իրանց անունները։ Նոքա են. Միքայէլ Յարութիւնեան Մամիկոնեանց 6 ր., Ս. Խանազեանց 3 ր., Ստեփան Առաքելեանց 3 ր., Կ. Տէր-Խահակեանց 3 ր., Զօհրաբ Ատոմեանց 3 ր., Բագրատ Արծրունի 2 ր., Գ. Արծրունի 2 ր., Հ. Խաչատուրեան 2 ր., Թադէոս Նիկողայոսեան 2 ր., Ն. Տէր-Մարտիրոսեան 2 ր., Յ. Արեշատեանց 2 ր., Օհ. Մ. Նիկողայոսեան 2 ր., Օհ. Տէր-Գէորգեան 2 ր., Օհ. Բուդաղեան 2 ր., Ա. Բաղդասարեանց 2 ր., Օհանջան Սիմէօնադյեանց 2 ր., Յակովբ Մելիք-Ստեփաննեանց 1 ր., Թովմաս Գէորգեան 2 ր., Եգնիկ Պետրոսեան 1 ր., Յակոբ Առաքելեան 1 ր., Հասան-Հաջի Նասիպ-օղլի 4 ր., Касумъ-Бекъ Эфенди заде 1 р., Рагимъ Бекъ 1 р., Ստեփան Մնացականեանց 1 ր., Մ. Ազաջանեան 1 ր., Խ. Տէր-Աբրահամեան 1 ր., Պօղոս Գովլէթեան 1 ր., Գէորգ Գայեանց 1 ր. 50 կ., Եփրեմ Ազարեանց 2 ր., Ազ. Վարդանեան 1 ր., Առ. Բուդաղեան 1 ր., Ա. Տէր-Մարտիրոսեան 1 ր., Ա. Ստեփանեան 1 ր., Ազ. Յակովբեան 1 ր., Զօհրաբ Նալբանդեանց 1 ր., Ս. Ազոեան 1 ր., Բաղ. Յակովբեան 1 ր., Բալբալայ Մէշէդի-օղլի 1 ր., Ս. Աֆրիկեան 1 ր., Առ. Սաղաթելեան 1 ր., Գ. Բունիաթեան 1 ր., Ա. Քոչարեան 1 ր., Գ. Նալբանդեան 50 կ., Մ. Մելիքեան 30 կ., Անյայտ ոմն 20 կ., Գէորգ Շէրեանց 1 ր., Ղ. Ղազարեանց 3 ր. փոստի վերաբերեալ ծախս վճարեց պ. Պետրոս Ղաշտովեանց։

Նուիրատուները յոյս ունեն, որ յիշեալ հիւանդանոցն ունենալով իր բարւոք կառավարութիւնը, ազգապատկան հիմնարկութեանց կարգը պիտի անցնի։

Գէորգ Գ. Շէրեանց

ՆԱՄԱԿ ՂՈՒԲԱՅԻՑ

—

3 օգոստոսի

Կեանքը այստեղ սահմանափակված է միմիայն ընտանիքի մէջ և շուկայում։ Կեանք ասելով, ես աչքի առաջ ունեմ այն ավտօմատական շարժողութիւնը, որը նկատվում է տեղիս և առհասարակ բոլոր գաւառական քաղաքների հայերի մէջ. Ես չը գիտեմ ունէին արդեօք իրաւունք ընտանիք անուանել այն հնադարեան, բռնակալութեան սկզբունքների վրա հիմնված գերդաստանը, որը երբէք չէ կարողանում արտադրել ժամանակակից մարդկութեան պարտքը ճանաչող մի անդամ։ Ընտանիք կարելի է համարել այն գերդաստանը, որի մէջ տղամարդի բռնակալ կամքը տիրապետելով միւսների վրա, սպանում, մեռցնում, խեղդում է նոցա մէջ մարդկութեան պատիւը և զգացումը, որի կինը մոռանալով իր բարձր կոչումը, իր սեպհական կամքը, իբրև մի անբան, անլեզու կենդանի ծառայում է միմիայն իր ամուսնի հաճոյքին, և որի որդիքը իրենց մատաղ հասակից սովորում են սպանել իրենց մէջ կամքի հաստատութիւն և մինչև անգամ բնական ինստինկտ դէպի գեղեցիկը ու ազնիւը և ստրկանալ մի դեսպոտի կամքի։ Սիրելի ընթերցող, եթէ դուք վճռում էք ընտանիք անուանել այդ սկզբունքներին ծառայող տնային մի փոքրի բռնակալական (որին չը գիտեմ ինչու մեր պատուելի հեղինակներից շատերը անուանում են նահապետական) աշխարհը, տուէք ինձ ձեր ձեռքը և ես կառաջնորդէի և կը ծանօթացնէի ձեզ նրա հետ։ Բայց իմ կարծիքով այդ բոլորովին աւելորդ նեղութիւն կը լինէր, որովհետև դուք արդէն ծանօթ էք նրան. ձեր մանկութիւնը (իմ խօսքը ամենի մասին չէ) անցուցած էք այդպիսի մի ընտանիքի մէջ։

Սրանից նախանձելի դրութեան մէջ չէ գտնվում և շուկայի կեանքը, որը սահմանափակվում է միմիայն կեղծաւորութեան, քսութեան, ցածահոգութեան, բամբասանքի, իրարու ոտնակոխ անելու մէջ։ Բայց աւելի լաւ է երբէք չը խօսել այդ կեանքի մասին, որ մարդուն տրամադրում է մելամաղձոտութեան.... Ղուբայի հայոց կեանքը այնքան խաւար է, որ ես հրաժարվում եմ որոնե՞լ մի որ և իցէ լուսաւոր բիծ (եթէ լինէր անգամ) այդ կեանքի մթնոլորտի մէջ, վախենալով չը հանդիպելու անելանելի մի աղջամղջի։

Անցեալ օր այստեղի փողոցում տեղի ունեցաւ մի տմարդի սպանութիւն թուրքերի մէջ, որ մեծ ցաւ պատճառեց թէ հայերին և թէ թուրքերին։

Մի ազնիւ, գեղեցիկ երիտասարդ, որի նմանները կարող են պատահել միայն տեղիս թուրքերի մէջ, զոհ գնաց նախանձոտ թուրքի գնտակին։

Ես նրան տեսայ այն ժամանակ, երբ փողոցի մէջ փռված իր վերջին հոգեարքի մէջ էր գտնվում։ Նրա պատուական դէմքի գծագրութիւնը, մահուան գունատութեամբ պատած, այնքան զգայուն էր, նրա թողած տպաւորութիւնը այնքան մեծ էր, որ նայողը ակամայ չէր կարողանում պահել իր արտասուքը։

Գուցէ ընթերցողը չէ մոռացած այն աղջկայ փախստեան դէպքը, որ ես հաղորդած էի իմ անցեալ նամակում։ Այդ երիտասարդը աղջկայ միակ եղբայրն էր, որ զոհ գնաց, ինչպէս կարծում են, մի նախանձոտ թուրք ծերունու վրէժխնդրութեանը, որին աղջիկը մերժած էր իր սէրը։ Ես իմ անցեալ նամակում գուշակած էի, որ քիչ արիւն չը պիտի թափվէր այդ դէպքի պատճառով. իմ գուշակութիւնը կատարվում է և մենք տեսանք դեռ առաջին զոհը։ Երիտասարդը իր ազնիւ բնութեամբ գրաւած էր տեղիս թէ հայերի և թէ թուրքերի համակրութիւնը և նրա մահը չէր կարող ցաւ չը պատճառել Ղուբայի բնակիչներին։ Ես տեսայ սպանված երիտասարդի կնոջը իր մարդու դիակի վրա ուխտելիս՝ անվրէժ չը թողնել նրա աղետալի մահը, իսկ նրա բարեկամներին վրէժ կարդալիս։

Յաճախ սպանութեանց պատճառը ոմանք նկատում են այստեղ կառավարութեան պաշտօնեաների թուլութեան մէջ. ընտանեկան վրէժը տեղիս թուրքերի մէջ չափազանց զարգացած է։

Ա. Զախարեանց

ՆԱՄԱԿ ՆՈՒԽՈՒՑ

—

8 օգոստոսի

Նուխու փողոցով անցնելիս օր չէ լինում՝ որ հետևեալ պատկերից մէկին չը հանդիպես։

Պատահում են միմեանց երկու 6, 7-ը տարեկան երեխաներ. մէկը կանգնում է միւսի առաջ և արգելում նրան գնալու։

—«Թող», ասում է մէկը, «էն ղօլ (կողմը) կացի» իսկ միւսը բերանը ծռելով «ե-ե-ե, ե-ե-եա» է ասում և էլի նրա առաջ կանգնում։ Նա էլ սրան է ասում «ե-ե-եա» նոյնպէս բերանը ծռած։

—«Խի (ինչու) ես ըռեխդ ծռում, հարցնում է առաջին «ռեխս ծռողը»։

—«Շատ լաւ եմ անում, բաս խի ես դու ծռում», պատասխանում է երկրորդը։

—«Շատ լաւ ես անում, դէ հիմի քու ըռխիտ ծեփեմ (խփեմ), դու տես», ասում է ու երկրորդի բերանին խփում։

Երկրորդն էլ առաջինին է խփում։ Սա նրան, նա սրան, յետոյ քարերով։ Հիմա եկ դու սրանց հայհոյանքին նայիր ու աղաղակին, մինչև որ մէկը մէջ չընկնի և բաժանի, իրանք իրանց գլխու չեն բաժանվի առանց մի վէրքի։ Քիչ չէ պատահում որ սրանց յաջորդում է և ծնողների կռիւը։

Մէկ 6 տարեկան աղջիկ, տեսնելով փողոցի հակառակ կողմից եկող իր հասակակից աղջկան, հարցնում է. «աղջի, հողեմ գլխիդ (գլուխդ), էտ հուր ես քինում»։

—«Հողեմ գլխիդ, հալա մին էլ», պատասխանում է նա սրան։

—«Հալա հող եմ էլ գլխիդ, տափի տակին էլ դնեմ քեզ»։

—«Հալա տափի տակին էլ տինեմ բոյդ (հասակ), թաղեմ էլ քեզ, հալա վայից էլ նստեմ։ Բոլա- (բաւական է), դէ բոլա։

—«Զոռ ա»

—«Զոռ էլ քեզ. զահրըմար էլ քեզ, աղու էլ քեզ, թթու էլ քեզ, լղի էլ քեզ։ Դէ լաւ ա»

—«Պեարով (բարով) ամենն էլ քու ջանին կպչի, քու պկին (կոկորդ) կպչի, քու սրտի թիքային (քթալ, դրգալ) կպչի, քեզ կպչի, քեզ կպչի....

—«Պեարով քեզ կպչի, քու հօրը կպչի, քու մօրը կպչի....

—«Քեզ, քեզ, քեզ, քու հօրը, քու մօրը, քու հօրը, քու մօրը» ասելով, հեռանում են և այնքան